

ИЗ СЪВЕТСКИТЕ КНИГОХРАНИЛИЩА И АРХИВНИ ФОНДОВЕ

За влиянието на руската литературна и обществена мисъл върху развитието на българската култура и революционно-демократичното формиране на изтъкнати дейци през епохата на Възраждането е писано много. Понякога обаче това въздействие се проследява твърде общо и механистично, без да се вземат под внимание редица факти, които имат непосредствено значение за творческото изясняване на определени страни от дейността и идеологията на даден писател или общественик. Разбира се, в случая е необходимо преди всичко цялостното проучване на руския периодичен печат, на художествената и друга литература през XIX в., задача изключително трудна и почти неосъществима без колективните усилия на историци, фолклористи, философи. Затова толкова по-ценни се явяват изказванията и бележките на някои наши възрожденски дейци в техни произведения или в оцелелите им архиви за конкретни прояви от руския културен и политически живот, за интересите им към определени литературни и научни произведения. Не по-малко внимание заслужават и каталозите от техните библиотеки, които илюстрират предпочитанията им към известни автори. Затова като надеждни ориентири за по-целенасочени проучвания в библиотеките и ръкописните фондове на Москва и Ленинград ми послужиха обстоятелствени бележки от архива на Любен Каравелов, както и каталогом от несъхранената му библиотека, отпечатан в Известия на НБ „Васил Коларов“. Тези библиографски указания не стесниха задачата ми — проучването на руската литература и култура през 60—70 години на XIX в. — да се движи изключително около Каравелов. Като се имат предвид енциклопедичните интереси на редактора на „Свобода“ и „Независимост“, твърде лесно може да се разбере, че запознаването с конкретни страни от идейната и културна обстановка, при която той е живял и творил в продължение на десет години, дава възможност на изследвача да почувствува стремежите и възланията и на останалите ни възрожденски книжовници, получили образование в Русия. Достатъчно е да отбележим само, че 502 от съ-

държащите се 821 книги и списания в библиотеката на Каравелов са руски, значителна част от която е запазена в НБ „Васил Коларов“. В Каравеловата библиотека са се намирали много от произведенията на революционните демократи Белински, Херцен, Некрасов, редица съчинения на Пушкин, Гогол, Лермонтов, ценни естествено-научни и други изследвания. Всичките, заедно със стотиците още заглавия на отделни произведения или статии, които Каравелов е библиографирал, дават пълна представа за богатството и многообразието на руския живот по онова време.

При проследяване на руския периодичен печат интерес представляват редицата еднакви проблеми, които се поставят тогава в Русия и България и към които журналистите от двете славянски страни имат еднакъв подход. Тук не е необходимо да се отбелязват някои по-обща въпроси от политически и социален характер, които отдавна са поставени и изследвани. Излишно е да се преповтарят и вече разглеждани проблеми из областта на литературата и изкуството. Не е безинтересно да се изтъкне обаче, че и в руския периодичен печат, както и у нас през 60—70 години на XIX век, се изказват доста трезви и критични мисли за интелектуалния и моралния облик на духовенството. Статии като „Что сделано по вопросу о духовенстве“, „Наши монастыри, их богатство и получаемые ими пособия“, отпечатани в сп. „Беседа“ и съпоставени с някои от публикациите на Каравелов, Ботев и Славейков дават достатъчен материал, ако не за разкриването на някаква конкретна публицистична зависимост (която не е изключено да се намери при едно по-внимателно проучване), то за актуалността на известни проблеми в различните страни. Руският периодичен печат обръща сериозно внимание и върху друг въпрос, който заема централно място и в нашите възрожденски вестници и списания — за пълната демократизация на образованието, за проникването му до широките слоеве на народа, за да се превърне от образование на малцинството в истинско народно образование. Каравелов, който е проявявал изключителен интерес към пробле-

мите на просветата, си е набавял същевременно и специално издателите за целта съчинения. От десетките посочени в библиотеката му произведения при проучването на неговите педагогически възгледи по-сериозно внимание заслужават „Народное образование. Народные школы, их современное положение и относящиеся к ним законодательство во всех государствах. Соч. Э. Лавлея...“ и „Народные чтения. Едуарда Лавуле...“ и други, които показват как той се солидаризира с техните автори по някои въпроси и пренебрегва други, които са в противоречие с революционно-демократичния му мироглед. Доколко Каравелов е заинтересуван от периодични издания и от отделни съчинения, в които се разглеждат въпросите на образованието, показват и отбелязаните в каталога на библиотеката му няколко броя на „Ясная поляна. Школа. Журнал педагогический. Издаваемый гр. Л. Н. Толстым“. Списанието, в което учителите от народните училища са споделяли своя педагогически опит, е засягало твърде актуални проблеми из областта на просветата. Статии като „О народном образовании“, „О методах обучения грамоте“, „О свободном возникновении и развитии школ в народе“, „Воспитание и образование“, „Прогресс и определение образования“ показват не само демократичните позиции на Толстой като редактор и педагог, но обясняват същевременно и интереса на нашите възрожденски дейци към списанието. Руският периодичен печат въвежда съвременния изследвач в широк диапазон от въпроси, които са възбуждали тогава прогресивната мисъл в Русия и Европа, дава възможност да се почувствува онази напрегната и обновяваща атмосфера, която са създавали проникновените мислители, общественици, творци. Колко статии например, аргументирани, темпераментни и полемични, са писани за учението и трудовете на Дарвин! С какъв интерес се посрещат съчиненията на Маркс! С каква проникателност се поставя въпросът за ролята на славянофилството в науката и обществения живот! И българските студенти и ученици, следващи в учебните заведения на Русия, жадни за наука и прогресивни обществени идеи, не са могли да останат апатични към актуалните проблеми на съвременността. Че действително те са следили списанията, вестниците, новоизлезлите книги и брошури показват както възгледите им по конкретни обществени, научни или литературни въпроси, така и преките източници, които са оставили в своите библиотеки и архиви. В опис на Каравеловите книги например под № 305 е отбелязано: „Манифест коммунистической партии К. Маркса и Фр. Энгельса“. Напълно логичен

в такъв случай е въпросът: бил ли е българският писател запознат с учението на основоположниците на научния социализъм? Кое го е накарало да се снабди с „песента на песните на марксизма“? Разгръщаме книга I, 1874 година на „Знание. Ежемесячный научный и критико-библиографический журнал“, който Каравелов, както личи от каталога на библиотеката му, е следял редовно. Там, редом с многоот интересни статии, е поместена и публикацията „Экономическая теория Маркса“, подписана с инициала Н. Авторът ѝ си поставя за задача да направи анализ на „Капитала“ и на „Към критика на политическата икономия“, за да изясни, както се изразява сам той, значението на Маркс за икономическата мисъл и да даде представа за недостатъците и преимуществата на неговия метод. Този факт е вече достатъчен, за да сбъсни интереса на Каравелов към автора на „Капитала“ и появата на „Коммунистический манифест“ в неговата библиотека. Пак от страниците на руското списание „Знание“, без да се изключват, разбира се, и други периодични издания, Каравелов се запознава твърде подробно и с теорията на Дарвин. И правилните в същността си позиции, на които застава в своите публикации по отношение на световноизвестния естествоизпитател, могат напълно да се разберат и изяснят, ако се вземат под внимание споровете, които се водят тогава в Русия около името на Дарвин.

Руската периодика със статиите и рецензиите, с библиографските си прегледи за новоизлезли книги помага на любознателната българска младеж в Русия, на Каравелов да се ориентира в сложната обществена и културна обстановка, да намерят брод към правдата на живота. С голяма част от литературата — художествена, естествено-научна, историческа, педагогическа, фолклорна — която прогресивните периодични списания са препоръчвали, редакторът на „Свобода“ се е снабдявал. Останалата част в повечето случаи е библиографирал. Във вестник „Дело“, бр. 8, 1868 г. например е отпечатана статията на Н. Шелгунов „Новый ответ на старый вопрос“, интересна с принципната си антиславянофилска насоченост. Публикацията допада на Каравелов и със своята убедителност, и с издържания си публицистичен стил. Затова той преписва части от нея, за да ги използва в някои свои статии. Заседно с антиславянофилските пасажи обаче Каравелов преписва и интересната характеристика, която Шелгунов прави на Ломоносов. И тъй като по недоглеждане той пропуска да отбележи, че това е цитат, създаваше се заблуждението, че бележките са писани лично от него. Тези и много други данни

от архива на Каравелов, съпоставени с техните източници, доказват както огромното значение на руския периодичен печат за всестраниното развитие на българския възрожденец, така и начините, чрез които той използва достиженията на руската култура за политическото и духовно възбуждане на своя народ. А те са многообразни и интересни, като се започне от истинското творческо въздействие и се стигне до обикновеното заимствуване. В брой 32, 1870 г. на вестник „Свобода“ в раздела „Книжечност“ попадат на твърде ценни мисли за състоянието на българската литература и за творческото дело на френския писател, публицист и общественик Едуард Лабуле. Оценката за Лабуле, дадена по повод намерението на П. Р. Славейков да отпечата във вестник „Македония“ неговия роман „Париж в Америка“, е в такава естествена връзка с изказаните в статията констатации и с литературно-критическия стил на Каравелов, че не събуждаше никакво съмнение относно авторството на публикацията. При проучването на списание „Отечественные записки“ обаче, в брой 2, 1868 г. попаднахме на анонимната рецензия „Новая волшебная сказка Лабуле“ (Le prince Caniche), първата част от която се оказва заимствувана от Каравелов в споменатата му вече статия. Вниманието в случая заслужава не само фактът на заимствуването, често практикуван от нашите книжовници. Необходимо беше да се установи и авторството на публикацията, за да се види към кои литературни критици се насочва Каравелов. Некрологът на редакцията на „Отечественные записки“ за Писарев, отпечатан в брой 7 с. г., като отбелязва неговото сътрудничество в списанието, съвсем определено посочва и авторството му на рецензията „Новая волшебная сказка Лабуле“. Такъв един конкретен факт показва съвсем недвусмислено отношението на Каравелов към революционния демократ Писарев — неговите мисли за литературното дело на Лабуле, насочени против фалша и бруталността на капиталистическото общество, дотолкова му допадат, че той без всякакви користни подбуди ги възприема и като свои. Дотолко Каравелов цени високо мнението на руския революционен демократ говорят и някои други факти. В брой 6, 1868 г. на „Отечественные записки“ в раздела „Иностранная литература“ е отпечатана статията на Писарев „Французский крестьянин в 1789 году“, която представлява кратък преглед на преведените на руски романи на Еркман и Шатриан. Каравелов, имайки предвид статията на Писарев, не само се снабдява с някои от произведението на Шатриан, което е документирано в описа на библиотеката му, но в една от

своите литературни статии почти преповтаря оценката, която Писарев дава преди това за двамата писатели.

Периодичният печат в Русия запознава и насочва Каравелов и други наши книжовници и към съчиненията на много руски и украински писатели и критици. Ако досега се обръщаше внимание обаче изключително на влиянието на класиците върху редица наши творци, което е неоспоримо и респектажно, някои факти ни карат да държим сметка и за творчеството на по-второстепенни писатели. В случая ще си послужим само с един пример. В книжка 1, 1870 г. на украинското списание „Правда. Письмо наукове и литературне“, излизало в Львов, което също фигурира в списъка на Каравеловата библиотекa, е отпечатан разказът „Невольники“ от Д. Спекa. И най-беглият паралел между „Невольники“ и Каравеловият разказ „Мъченик“, излязъл няколко месеца по-късно във вестник „Свобода“, посочва пълната зависимост между двете белотристични произведения.

Особено огромна е ролята на руския периодичен печат в развитието на българската журналистика през Възбуждането. Заедно с публицистичните образи и похвали, които нашите публицисти черпят от руските списания и вестници за разобличаването на политическото и социално потисничество, някои български журналисти в техническото оформление, направили и редакторските маниери при списването на своите периодични издания имат определени образци от руската периодика. Каравеловото списание „Знание“ например и по външен вид, и по композиция и характер наподобява руското „Знание“, започнало да излиза през 1870 година. Без да си поставяме за цел да изтъкнем общото, което характеризира двете списания, задача, на която може да се посвети специално научно изследване, ще отбележим само, че доста от поместените материали в руското периодично издание под една или друга форма намират място и по страниците на Каравеловото издание. Руското списание „Знание“ е имало разнообразен научно-популярен характер. В него са се печатали статии из областта на естествознанието, философията, математиката, статистиката, изкуството, правел се е подробен преглед на излязлата научна литература. И трябва определено да се подчертае, че по редица въпроси то е стояло на прогресивни позиции. Достатъчно е да вземем под внимание само статията „Вещество и сила“ от първата му книжка, в която се поставя въпросът и се прави опит да се даде материалистическо тълкуване на проблемите за неувидимостта, безкрайната делимост и безконечността на веществото

в пространството. Имайки за образец такава периодично издание, Каравелов успява да направи и своето „Знание“ списание с твърде интересно, разнообразно и богато съдържание.

С достиженията на руската култура и наука са свързани и първите стъпки на българската фолклористика. В Русия получават образование много от българските книжовници, които проявяват интерес към народното творчество — Любен Каравелов, Нешо Бончев, Райко Жинзифов, Найден Геров. Някои от тях работят съвместно с руски или украински народоведи над сборници и изследвания. Полемичните статии, които се появяват в руските периодични издания по проблемите на фолклора, отделните изследвания и сборниците на изтъкнати фолклористи не са оставали без внимание от страна на нашите книжовници. Необходимо е да се прегледат само обстойната библиография и скиците на Каравелов, запазени в неговия архив, за да се разбере какво огромно въздействие е изпитал българският фолклорист от страна на руската народоведческа наука. Многобройните бележки ни отправят към разнообразни източници — от кратката фолклорна статия или рецензия до обемистите пручвания. Споровете между Максимович и Погодин за народно-историческата поезия в древна Русия, сборниците и изследванията на фолклористи и етнографи като Закревски, Снегирев, Маркович, Мордовцев, Кулиш, Терешченко и много други още, проучвани твърде внимателно от Каравелов, поставят доста интересни проблеми. Проследяването на фолклорната литература само по библиографията на Каравелов дава на изследвача задоволителна представа за състоянието на руската и украинската фолклористика по онова време, посочва съвсем определено ролята им в развитието и укрепването на нашата народоука. Все във връзка с този проблем стои за изясняване и въпросът за личния контакт между българските фолклористи и фолклористите от другите славянски страни, какъвто е случаят с Каравелов и Прижов. В това отношение извънредно ценен материал предоставят техните архивни фондове. В архива на Любен Каравелов например са запазени редица документи, които илюстрират колективната му работа с украинския фолклорист и над издадения сборник „Памятники народного быта болгар“, и над други сборници и изследвания. Интересна представа за това сътрудничество, макар и не така конкретна, ни дават част от ръкописите на Прижов, съхранявани в ЦГАЛИ (Централен държавен архив за литература и изкуство) в Москва. Някои от тях говорят за общи теми и еднакъв подход в

разработката им от страна на двамата фолклористи, други показват отнсянието на Прижов към славянофилите, към наши културни и обществени дейци и към порядки от руската действителност.

За да се добие по-пълна представа за преводната литература през Възраждането и се уточни зависимостта между теоретическите изказвания на Каравелов за превода и практиката му на преводач, трябваше да се открият оригиналите на някои руски брошури и книжки. И независимо, че в книгохранилищата на Москва и Ленинград се пазят екземпляри от старопечатни и други изключително редки издания трудно и почти невъзможно се оказа да се намери всичко онова, което е превеждал българският писател и журналист. Причината за това трябва да се търси както в липсата на някои от оригиналните руски съчинения, така и в недостатъчните или неточни данни, които редакторът на „Свобода“ е оставил за преведените от него произведения. През 1873—74 г. Каравелов издава серията историко-популярни книжки „Разкази за старовременните хора“, от която излизат пет книжки. I. За старите индийци и египтяне; II. За старите финикияне, асирияне и перси; III. За старите гърци; IV. За старите римляне; V. За старите евреи и китайци. Досега се знаеше, според посочването на Каравелов, че те са превод от руски, но не бяха направени никакви проучвания, за да се установи по-точно доколко са преводи или компилации, тъй като стилистиките им особено и практиката на Каравелов като преводач създаваха предположение за техния компилативен характер. В Московската библиотека „Ленин“ са запазени оригиналите на кн. II, III и IV, а в Ленинградската библиотека „Салтиков — Щедрин“ на кн. I, II, III и IV от споменатата серия, написана от Иван Александрович Худяков (1842—1876) — руски фолклорист и революционерен деятел. Не се откри само петата книжка от серията — „За старите евреи и китайци“, — което ни кара да допускаме, че тя е или изгубена, или представлява Каравелова компилация, за което говорят отчасти заимствуваните пасажии от съчинението на Дж. Дрепер „История на умственото развитие на Европа“ и на Х. Бокл „История на цивилизацията в Англия“. Най-общият паралел между оригинала и българския превод на серията „Разкази за старовременните хора“ показва, че Каравелов е превеждал сравнително точно, като на места само е подсилвал известни социални детайли. В определена степен същото се отнася и за първата книжка от „Детска библиотека“ — „Разкази за небето и земята“ на Александър Иванов. Проучване заслужава и брошурата „За

въздуха и за неговото влияние на животните и на растенията“, чийто руски оригинал е запазен и в Народна библиотека „Васил Коларов“, а усилия за издирване — тъй като в Московските и Ленинградските библиотеки не се намериха — оригиналите на съчиненията „За водата и за нейните свойства“ от Ами Блек, „Славяни в Немско“ и „За топлината и за светлината или що е живот?“ Някои раздели от последната книжка имат компилативен характер — заимствувани са цели части от труда на Карл Фокт „Физиологическите писма“ — и ни карат да допускаме, че тя представлява Каравелова компилация. Проучването на преводаческата дейност на редактора на „Свобода“ ще даде попълна представа за теорията и историята на превода през Възраждането и ще разграничи Каравелов-преводача от Каравел-

ов-компилятора и оригиналният творец, без което е немислимо пълното издаване на съчиненията му.

Богатите книгохранилища на Съветския съюз предоставят възможност на изследвача да попадне и на редица литературни ръководства, на ценни исторически, социологически и други произведения, на отзиви за наши произведения и дейци, които трябва да се имат предвид при проучването на българската литература и култура. Библиографското им изброяване не е нито възможно, нито необходимо в случая и конкретните примери, които бяха дадени, имат за цел да илюстрират необходимостта от издирването и осветляването на някои нови факти, за да се стигне и до по-аргументирани и творчески обобщения.

ДОЧО ЛЕКОВ

БЕЛЕЖКИ ПО НЯКОИ ВЪПРОСИ НА БЪЛГАРО-СРЪБСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ В МИНАЛОТО

Интересът към въпросите на българо-србските и българо-хърватските литературни, културни и идейно-политически взаимоотношения в миналото се обуславя преди всичко от богатото съдържание на тези взаимоотношения, от тяхното научно значение. Не само съседни, но и със сравнително еднаква политическа участ, в своето духовно развитие българи, сърби и хървати следват в продължение на близо един век твърде сходни насоки и традиции. Още в условията на политическото си робство те съумяват да използват взаимно опит и постижения в областта на културата за създаване на оригинални художествени ценности. Осведоменият читател знае колко характерна в това отношение е книжовната дейност на писатели като Константин Огнянович, Петко Славейков, Любен Каравелов и Христо Ботев, Йован Рачич, Доситей Обрадович, Вук Караджич, Йован Стерия Попович, Иван Кукулевич-Сакцински, Петър Прерадович, Август Харабацич и други, чийто произведения проникват във всички южнославянски страни, като ускоряват процеса на сформирането и развитието на южнославянските литератури.

Написаните досега статии и студии по отделни въпроси на българо-србските и българо-хърватските литературни връзки дават сравнително явна представа за тяхното научно значение. Ала те не осветляват всички форми, в които тези връзки се проявяват; не изчерпват огромния

фактическият материал, който ни обогатява с нови данни за живота и дейността на много наши и србски книжовници. Предстои да се извърши огромна научно-изследователска работа, за да се установят и научно обосноват всички по-съществени прояви на постоянния контакт, който нашата възрожденска литература осъществява с останалите балкански литератури още в условията на политическото робство на народа ни.

От началото на м. октомври 1961 г. до средата на м. юни 1962 г. бях на специализация във ФНР Югославия, изпратен от Българската академия на науките и Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина, на които изказвам заслужена благодарност. Тази специализация даде възможност да се направят допълнителни проучвания и издирвания на нови архивни материали, които разкриват в по-голяма пълнота съдържанието и своеобразието на българо-србските и българо-хърватските литературни връзки през Възраждането и след Освобождението. Въз основа на събрания фактически материал ще могат да се напишат трудовете „Българо-србски литературни връзки през XIX век (до Освобождението)“ и „Българо-хърватски литературни връзки през XIX век“, студиите „Вук Караджич и българите“, „Данило Медакочич в развитието на србския периодичен печат през Възраждането“, „Христо Ботев в србската и хърват-